

РОЗДІЛ 4. ПЕРЕДІСТОРІЯ ТА ВІДЛУННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ

Юрій Макар
(Чернівці),
Тадей Яценюк
(Чернівці)

Українсько-польське протистояння в роки другої світової війни: передумови, характер, наслідки

Проблема українсько-польського протистояння має давнє коріння, характеризується безліччю виступів – великих і малих – українських селян проти польського *натиску на схід*, якщо можна провести таке порівняння з німецьким *Drang nach Osten*, здійснюваним проти поляків. І те, і інше відбувалося в різні часи середньовіччя, коли захід Європи намагався *цивілізувати* її схід.

Від часу здобуття Україною незалежності, протягом останніх понад двадцяти років, науковці обох країн – *України та Польщі* – роблять спроби розібратися у походженні та характері того протистояння, апогей якого припав на першу половину ХХ ст. В останній його декаді і на початку нинішнього століття пройшов цикл спільних семінарів під назвою «*Україна – Польща: важкі питання*». Очевидно, немає особливої потреби деталізувати саме цей аспект, оскільки семінари почергово проходили на базі *Волинського (тепер Східноєвропейського) національного університету імені Лесі Українки* в Луцьку та *Академії Міністерства національної оборони Польщі в Рембертові*, на околиці Варшави. Однак, якщо майже через десять років після їх завершення, спробувати замислитися над тим, чи у підсумку тих семінарів сталося якесь зближення поглядів на проблему загалом, чи ні, або навпаки, чи розбіжності в позиціях обох сторін щодо неї поглибилися, то з повною вірогідністю можна стверджувати, що однозначну відповідь на це питання дати важко. Після кожного з тих семінарів ретельно визначалися *погодження і розбіжності* в поглядах представників обох сторін стосовно обговорюваних тем. Мала місце, як відомо, і збіжність позицій, але здебільшого переважали все ж *розбіжності*.

Поза будь-яким сумнівом, розв'язання такої важливої і водночас надзвичайної складної проблеми в стосунках між обома народами ускладнюється, якщо можна так сказати, відмінністю підходів до її вирішення. На превеликий жаль, в обох країнах є певні політичні сили, які на спільній трагедії намагаються заробити для себе *політичний капітал*, не розуміючи того, що в такий спосіб проблеми не розв'язати. Польська сторона постійно апелює до подій на Волині в 1943 р., під час яких загинула значна кількість етнічних поляків, не вдаючись до аналізу причин

цієї трагедії. А українська сторона ніяк не може визначитися з оцінкою тих подій на державному рівні.

За часів СРСР та народної Польщі це питання особливо не піднімалося. Все без будь-якого аналізу відносилось на рахунок *українських буржуазних націоналістів, фашистських прихвостнів, зрадників українського народу* та інших епітетів, якими нагороджували тих, хто виборював незалежність Української держави (вже вкотре за багатовікову історію і, щонайменше, вдруге на той час у ХХ ст.). Ситуація змінилася з розвалом *світової системи соціалізму* та її оплоту – Радянського Союзу. Став можливим доступ до документів, до яких учені не могли б ніколи добратися за попередніх умов. І чи не вперше з'явилася можливість відверто трактувати історичні явища, пов'язані з *міжлюдськими взаєминами*, у нашому випадку – *українсько-польськими*. Те, що впродовж століть в українсько-польських міжлюдських взаєминах накопичилося чимало негативних стереотипів, ні для кого не є таємницею. Як не є таємницею і нагальна потреба усунення тих стереотипів, про що вже майже два десятиліття говорять обидві сторони, починаючи від президентів обох країн і закінчуючи зустрічами науковців.

Польська сторона (особливо це помітно у *круглі траурні ювілеї волинських подій*) постійно намагається звинуватити українську в безпричинному винищенні поляків на Волині в 1943 р., хоч це не відповідає дійсності. Фальсифікація, по суті справи, йде у двох площинах. Польська сторона ніяк не хоче визнати, що найважливішою причиною, яка викликала, нелюбов українців до поляків, було недоброзичливе м'яко кажучи ставлення польської влади до перших у міжвоєнний період. Крім того, сам факт убивства поляків на Волині під час Другої світової війни подається під кутом зору односторонньої розправи над ними з боку українців. Це, знову ж, м'яко кажучи, розходить з правдою, бо йшло взаємне винищення, у якому безпосередню й опосередковану участь брали і окупаційні німецькі військові, і радянські партизани, інколи творячи радянсько-польські загони, і, зрештою, суто польські загони. Останні нищили цілі українські села, так само, як українські загони нищили польські.

Сказане вище не означає, що автори хочуть виправдати дії української сторони. Зовсім ні. Заслуговують на осуд дії з обох боків. Колись, очевидно, настане *момент істини*, коли обидві сторони взаємно дійдуть висновку, що провину потрібно *ділити на двох*. Історично – це надзвичайно важливо, якщо враховувати, що на тих *українських етнічних землях*, котрі після війни залишилися у складі Польської держави, *фізичне винищення українців* мало місце від самого початку Другої світової війни. 6 квітня нинішнього року авторам цих рядків довелося взяти участь у звітно-виборній конференції Волинського ветеранського громадсько-культурного товариства «Холмщина». Нині такі товариства діють, крім Луцька, ще у низці міст України, зокрема у Львові, Рівному, Києві, Тернополі та ін. Крім суто організаційних зборів, вони проводять конференції, конгреси, присвячені подіям, пов'язаним з *вигнанням з Отчого краю*. Згадана

вище конференція мала, формально кажучи, вирішувати питання організаційного характеру. Але можна зрозуміти людей, які брали слово для виступів. Переважна більшість із них досягла вже поважного віку. Кожен промовець із бодем говорив про те, чого довелося зазнати на рідній Холмщині від початку війни, а не лише в 1943 р. Тоді вже був апогей *розв'язання української проблеми*, вирішення якої розпочалося значно раніше.

Отже, повернімося до витоків того *кривавого українсько-польського конфлікту*, який стався в роки війни. Повернімося, власне, до міжвоєнних років і спробуймо дещо згадати зі спільної історії *Волині і Холмщини*. Що стосується Холмщини, то польській суспільній думці наполегливо втлумачувалося: тут ніколи не було українців, а були зросійщені поляки, які не зі своєї вини стали *православними*. Більше того, звертаючись до ліквідації російською царською владою *уніатської (греко-католицької) церкви* в 1875 р., а потім до т. зв. *Толеранційного указу* царя від 1905 р., коли на римо-католицизм перейшло понад 200 тис. місцевих українців, які не хотіли належати до *Російської православної церкви*, суспільству пояснювали, що ті люди повернулися до свого *природного стану*, якого були чи не насильно позбавлені.

Національно-релігійно-політична експансія поширилася на Волинь після входження її до складу відновленої Польської держави, знову ж таки під тим самим гаслом, так нібито вона була *споконвічною польською територією*. Що за тим крилося, доволі легко довідатися з висловлювань польських міжвоєнних політиків. Наприклад, польський політик Роман Кроль, що певен час був послом Польщі в Німеччині, видав у 1939 р. книгу про польську внутрішню і зовнішню політику, у якій головне спрямування її на сході визначив так: «Червона Русь і польська частина Волині (читай – Холмщина з Підляшшям та нинішня Волинська, Рівненська і частина Тернопільської областей. – *Авт.*) мусять стати повністю польськими. Маємо на те повне право, тому що ми підписали про це угоду з українським народом і ця угода стверджує, що Україна є на схід від наших кордонів (що мав на увазі польський політик, можемо лише здогадуватися, бо таких угод було дві – перша від 1920 р., яку побіжно називають угодою *Петлюри–Пілсудського*, і друга, підписана у Ризі в березні наступного року, вже представниками *радянського уряду* України. Якщо йдеться про територіальні розв'язання, то в обох випадках вони, по суті, ідентичні, хоч за часів СРСР стверджувалося, що Петлюра віддав українську землю Польщі. Однак делікатно замовчувалося, що те саме зробив радянський уряд. Було б краще відверто сказати, що як у першому, так і в другому випадку ні влада УНР, ні радянська влада, поставлені у безвихідь, іншого виходу не мали. – *Авт.*). Білоруси повинні розчинитися в польському морі, як одна з віток нашого народу, і ніщо не стоїть тому на перешкоді. Але це треба робити швидко, щоб у випадку якоїсь зміни, цей елемент не був чужим у наших кордонах. Жиди (євреї. – *Авт.*) не повинні і не можуть бути поляками. Для полагодження жидівського питання є тільки

один шлях: їх виїзд з Польщі і то не протягом довшого часу, а за кілька років. Польщу повинні залишити принаймні три мільйони жидів» [6, 222–223]. Отаке собі розв'язання проблеми відразу трьох народів задля вирішення питання *життєвого простору* для Польщі.

Доречним буде проілюструвати сказане вище ще одним висловлюванням державного діяча Другої Речі Посполитої Маріана Зиндрам-Косьцялковського, який обіймав високі посади у владних структурах, зокрема був у парламенті заступником голови Безпартійного блоку співпраці з урядом, у 1934–1935 рр. міністром внутрішніх справ, у 1935–1936 рр. прем'єр-міністром, у 1936–1939 рр. – міністром суспільної опіки. Цей політик у 1936 р. під час зустрічі з українськими депутатами Сейму від Волині, які власне входили до того Безпартійного блоку (серед присутніх депутатів були Петро Певний і Степан Скрипник – пізніше патріарх Української православної церкви), на їх запитання, яка перспектива українського шкільництва, заявив таке: «Я не буду дискутувати про Волинь, як про українську землю. Це ні до чого не приведе, і ми тут з вами спільної мови не знайдемо. Не заперечую, що на Волині є *етнічна маса, яку ви називаєте українцями* (курсив наш. – Авт.). Зрештою, я лише із ввічливості вживаю терміну «українець» замість «русин». Але зрозумійте, панове, що це є польський край (Волинь?! – Авт.) і для нього єдиний шлях – це *повна асиміляція* (курсив наш. – Авт.). І ви, мої панове, замість того, щоб допомогти урядові, роз'ятруєте справи, які вже мохом поросли. Прошу, не вважайте мене українофобом. Я не є ворогом української нації. Але ця нація живе поза кордонами польської держави (он як! – Авт.). Я не відмовляю права населенню говорити тою мовою, якою воно хоче, але державною мовою є польська і лише нею може відбуватися навчання в школах» [6, 223–224].

Поглянемо на справу очима польської політичної еліти в роки Другої світової війни стосовно того, що мало б бути на українських етнічних землях по її закінченні. Якщо бодай побіжно спробувати проаналізувати програмові документи основних політичних сил країни, то загалом всі вони зводилися до відтворення Польщі після війни в межах довоєнних кордонів на сході, а на заході – пересунення їх до Одри і Ніси. Дещо випадали з того лише крайні ліві сили, які орієнтувалися на Радянських Союз, бо просто не могли йому суперечити. Але й вони намагалися *випросити* в могутнього зверхника хоч якусь територіальну поступку. Їм відмовили у Львові чи Вільнюсі, але задовольнили клопотання про ті території, які за проектом Микити Хрущова мали скласти майбутню *Холмську область* у складі УРСР [5, 583–589].

Отже, як, наприклад, бачили повоєнні кордони Польщі *національні демократи*? Вони орієнтувалися на пересунення західного кордону своєї країни до Одри і Ніси-Лужицької, що відповідає нинішньому розмежуванню Польщі з ФРН. Що ж стосується східного кордону, то до нападу Німеччини на СРСР усі відлами національних демократів вважали, що тут слід було вернутися до

кордону, визначеного на підставі Ризького договору, тобто повернути до Польщі західноукраїнські, західнобілоруські та литовські терени, що перебували в її складі в міжвоєнний період. А з початком німецько-радянської війни у їх середовищі з'явилося чимало проєктів відтворення *Великої Польщі*. Згідно з ними східний кордон Польщі мав сягати на півночі Латвії, на північному сході – *Смоленських воріт* [5, 469; 9, 280–281].

Згідно з такими передбаченнями південний кордон *Великої Польщі* мав упиратися в Прут, Дніпро, Південний Буг і Чорне море. Як вважає польський вчений Влодзімеж Бонусяк, це був *експансіоністський план*, який передбачав ліквідацію Литовської держави, а також приєднання до Польщі значних територій України та Білорусі. Очевидно, зрозумівши, що перебрали через край, лідери національних демократів видали для внутрішнього вжитку таємний документ «*Кордони Великої Польщі*», у якому дещо зменшили апетити стосовно надбання територій на сході. Згідно з цим документом, східний кордон Польщі мав би проходити вздовж лінії Вітебськ – Орша – Могилів на півночі, а на півдні – від Вінниці до Дністра і Чорного моря (без Одеси). Щоправда, навесні 1944 р. на шпальтах офіційної преси національних демократів уже йшлося про кордони лише відповідно до Ризької угоди 1921 р. [9, 281].

Цікавим буде в контексті порушеної проблеми звернути увагу на те, що на зламі 1943–1944 рр. національні демократи опрацювали три важливі документи щодо майбутнього повоєнної Польщі, зокрема: *Національну економічну програму, Національну сільськогосподарську програму і Головні завдання національної шкільної політики і виховання*. Програми як програми. В усіх країнах політичні сили, які справляють чи збираються справляти владу в різні часи заради власної популяризації, особливо у переломні моменти, висувують програмові документи. Але нас у тих документах найбільше цікавить, що ж мало бути на східних кресах, до яких належала і Волинь, не будемо вже говорити про Холмщину з Підляшшям. Там, згідно зі згаданими документами, мало продовжуватися *зміцнення польськості* економічними, політичними, виховними, у тому числі й примусовими заходами [9, 281–282].

Для прикладу можна ще зіслатися на позицію лідерів селянського руху з цього питання. Йдеться про *Ідейно-програмову декларацію селянського руху* – називався документ від грудня 1943 р. Що стосується питання східного кордону, то автори документа однозначно висловлювалися за «відтворення наших [тобто польських. – Авт.] кордонів на сході такими, якими вони були до вересня 1939 року» [тобто включно із Західною Волинню і Східною Галичиною, іменованою Східною Малополющею. – Авт.]. Цікаво, що й ця політична сила, котра, як і інші, висловлювалася за збереження за повоєнною Польщею західноукраїнських, а також західнобілоруських і литовських земель, ставила нарівні з іншими вимогу передачі Польщі земель, якими володіла Німеччина. В аналізованому документі стверджувалося, що «Одра і Лужицька Ніса мають становити західний кордон

Польщі. Приєднання до Польщі Східної Пруссії і Гданська гарантуватиме їй [безпеку. – *Авт.*] та належний доступ до моря» [9, 283].

Можна було б і далі аналізувати програмні документи інших політичних напрямів польського політикуму під час війни. Між ними є ті чи інші відмінності, але не настільки суттєві, щоб можна було зробити висновок, що вони могли у повоєнний час змінити становище корінних жителів західноукраїнських земель, задовольнивши їхні національно-релігійні, а відтак і соціальні інтереси.

Якщо ж повернутися до початку розмови на порушену тему, тобто до *Волинської трагедії* 70-літньої давнини, то саме тепер іде чергова хвиля дискусій навколо цієї проблеми. Ще раз повторимося. Справді це трагічна сторінка в історії польського народу. Але вибудовування *висновку* на однобічному засудженні дій української сторони не принесе позитивного результату. Нещодавно у Сеймі РП зареєстровано законопроект із засудженням в однобічному порядку дій українських незалежницьких організацій. Не можна стовідсотково стверджувати, що згаданий законопроект має шанси набрати чинності. Але, на нашу думку, він розрахований на здобуття якоїсь політичної вигоди силою, яка його подала. Наймовірніше, його не ухвалять. Адже він жодним чином не сприяє зміцненню сучасних українсько-польських міждержавних відносин, які доволі динамічно розвиваються. Інша справа, що, на жаль, у середовищі українського політикуму мають місце прояви нерозуміння деякими посадовцями важливості для України вироблення єдиної для держави позиції з цього дражливого питання трагічної для обох народів минувшини, а не відшукування будь-якої нагоди для того, щоб зашкодити політичному супротивникові у власному суспільстві.

Так чи інакше *обидві сторони* волею долі змушені шукати спільне розв'язання проблеми, яка ятрить рани 70-літньої давнини. Було б безглуздя з українського боку (вкотре повторимо в цьому короткому матеріалі) заперечувати факт знищення значної кількості *етнічних поляків* на Волині, а потім і в Галичині. Але й певна кількість українців на названих теренах загинула від рук польської сторони як під час Другої світової війни, так і впродовж міжвоєнного двадцятиліття. Автори цих рядків свідомо уникають кількісних показників загиблих з обох боків, бо було б негоже говорити про те, що з одного боку загинуло стільки-то людей, а з іншого – стільки. Йдеться про факт як такий. Безкінечне *нагнітання суспільної думки* задля однобічного звинувачення в *людиноубивстві* однієї сторони *не може нас примирити*.

Цілком очевидною є стурбованість обох українсько-польського кордону з цього приводу. І це цілком зрозуміло, бо кожна зі сторін завжди легко знайде аргументи для звинувачення іншої. Можна говорити про те, хто кого почав першим нищити, хто діяв у відповідь. Українська сторона має свої аргументи, які зводяться до того, що польська сторона завжди намагалася поширити свій *життєвий простір* коштом східних сусідів, у нашому випадку українців, застосовуючи при цьому заходи далеко не цивілізовані, хоч багато говорилося впродовж століть

про *цивілізаторську місію поляків* на Сході. Але, на жаль, насправді так не було. У цьому легко переконатися на прикладі поділу спадщини Габсбургів після Першої світової війни, коли українці, з одного боку, вважали, що *Галичина є П'ємонтом українським*, а польська, навпаки – польським. Що за тим настало, добре відомо. Також відомо, яку роль відіграла 80-тисячна армія, сформована у Франції під командуванням генерала Юзефа Галлера для боротьби з більшовиками. Однак вона потрапила на терени Галичини й Волині, де вславилася розправами над українцями, особливо в сільських місцевостях Волині, щоб переконати їх у тому, що то *споконвічна польська земля*. Не сприяли поліпшенню українсько-польських міжлюдських взаємин заходи щодо усмирення в Галичині чи на тій же Волині. Особливо помітний негатив справила т. зв. *пацифікація* 1930 р., коли було зруйновано чимало українських сіл, тисячі людей зазнали фізичних тортур, а якусь кількість із них навіть позбавили життя; зумисне поселення на Волині т. зв. *осадників*, які мали її колонізувати; створення т. зв. *Сокальського кордону*, завдання якого полягало у тому, щоб заборонити проникнення українського друкованого слова з Галичини на Волинь і Холмщину; *руїна православ'я* на Холмщині, апогеєм якої стали жахливі події 1938 р.; спочатку поодинокі, а потім масові вбивства українців на Закерзонні під час Другої світової війни та по її закінченні [2, 310–315; 7, 72–79, 80–87, 336–345; 8, 23–33, 39–48, 348–354].

Свою правду має польська сторона, коли йдеться про 1943 р. на Волині. Таким чином, кожна зі сторін буде винити іншу. А в результаті взаємного примирення не досягти. Поза сумнівом, мають рацію ті, хто закликає не до взаємних звинувачень, а до взаємного вибачення і на ґрунті цього – *примирення*, як це свого часу сталося між Німеччиною і Францією, Німеччиною і Польщею, незважаючи на те, що проблеми між тими народами були не менш складними, ніж українсько-польські.

Якщо тільки поглянути на публікації, видрукувані останнім часом на шпальтах часопису Об'єднання українців у Польщі «*Наше слово*», то власне саме про те в них ідеться. Зокрема доктор історичних наук, професор Роман Дрозд в обширній статті «*Дві кривди, дві жертви*» звернув увагу на те, як відчувають себе українці в нинішній Польщі на тлі роздмухування польсько-українських суперечностей [3, 6–7]. Київський науковець, доктор історичних наук, професор Ігор Ільюшин через тиждень у тій же газеті опублікував статтю «*Волинська трагедія 1943–1944 років*». У ній він говорить про провину українців, але й не оправдовує польської сторони за відповідні вчинки щодо українців в інших регіонах, як, зрештою, і на Волині, закликаючи до взаємного примирення [4, 6–7].

Ще один матеріал на цю тему з'явився на шпальтах часопису у квітні нинішнього року. Це інтерв'ю львівського професора, доктора історичних наук Богдана Гудя, яке взяв у нього кореспондент «*Нашого слова*» Богдан Гук. Намагаючись дістатися до глибини походження українсько-польського конфлікту під час Другої світової війни, науковець зазирнув у минуле формування тих стосунків на міжлюдському рівні, говорячи про проблему *селянської війни за*

землю на тій же Волині. На нашу думку, така позиція цілком заслуговує уваги [1, 6–7]. Очевидно, такі матеріали з'являтимуться і далі, хоч, безперечно, не бракує й публікацій іншого характеру, які, відверто кажучи, не приносять користі обом народам, котрі хотіли б примиритися і, переступивши через минуле, не завжди безхмарне, налагодити справді добросусідські стосунки на рівні міжлюдському на зразок того, як вони розвиваються між нами на міждержавному рівні.

Нам хотілося б ознайомити учасників конференції з двома документами з *Центрального архіву Міністерства національної оборони Польщі* у перекладі українською мовою, які походять з 1937 р. і стосуються Волині та Холмщини, власне здійснення на тих теренах, де переважало українське населення, національно-релігійної політики, що послужило однією з причин загострення українсько-польських суперечностей під час війни. Якщо ж нагадати, якими засобами рішення, записані в тих чи інших документах, утілювалися в життя, все інше стане зрозумілим. Отже, висновок може бути лише один – *шукати те, що може нас об'єднати, а не роз'єднувати.*

Документ 1

Інформація № 1

**з пленарного засідання Координаційного Комітету при КОК
[Командуванні округу корпусу] II в Любліні 4 червня 1937 р.**

Присутні:

Командувач округу корпусу [ОК] № II бриг[адний] ген[ерал] Мечислав Сморавінський,

Помічник Керівника ОК II дипл[омований] підполк[овник] Стефан Івановський,

Начальник штабу ОК II дипл[омований] підполк[овник] Вацлав Будревіч,

Кер[івник] Сам[оврядованого] від[ділу] прик[ордонної] військ[ової] безп[еки] Штабу КОК II дипл[омований] майор Станіслав Крогульський,

Кер[івник] секрет[аріату] Пороз[уміння] польських об'єднань у Львові дипл[омований] майор Домонь,

Кер[івник] Сам[оврядованого] від[ділу] осв[іти] Штабу КОК II капіт[ан] Веслав Жарський.

Представники влади і гості:

Нач[альник], д[окто]р Хмельниковський – предст[авник] п[ана] Люблінського воєводи,

Віце-воєвода Конопацький – за п[ана] воєводу Волинського,

Візитатор Васьневський – предст[авник] п[ана] куратора О. С. Люблінського,

Візитатор Шоен – предст[авник] п[ана] Куратора О. С. Волинського

Нач[альник] Сусп[ільно]-Політ[ичного] відділу] уряду воєв[оди] Стефаницький,

Професори Люблінського кат[олицького] університету:

п[ан] Ігнацій Чума,

- п[ан] Вітольд Кшижановський,
 п[ан] Скварчинський,
 п[ан] Зигмунт Кукульський,
 п[ан] Антоній Козловський – представник З Н П Люблін,
 п[ан] Б. Янковський – представник З Н П Волинь,
 кс[ьондз] З. Сурдацький – предст[авник] Кат[олицького] об'єд[нання] молоді,
 Люблін,
 п[ан] Стефан Сікорський – предст[авник] С[пілки] сільської молоді «Посів»
Делегати спілок, об'єднаних у Координаційному Комітеті:
- 1) Спілка стрілецька, Люблін – п[ан] дир[ектор], інж[енер] Ф. Гадамський;
 - 2) Воєводські федерації ПЗОО, Люблін – д[окто]р В. Друждж;
 - 3) Воєводські федерації ПЗОО, Волинь – д[окто]р Габич;
 - 4) Спілка резервістів Люблінського округу – капіт[ан] у відст[авці] Майліх;
 - 5) Залізн[ична] військ[ова] служба Радомського округу – маг[істр] Альфред
 Пецух;
 - 6) Поштова військ[ова] служ[ба], Люблін – кап[ітан] у відст[авці] Антоній
 Шульц і п[ан] Міллер Едвард;
 - 7) Військ[ова] служ[ба] лісників – п[ан] Болеслав Лисицький;
 - 8) Жіноча військ[ова] служ[ба] охорони держави – п[ані] Ганська Марія і п[ані]
 Ролінська;
 - 9) Спілка суспільної праці жінок, Волинь – п[ані] Гроховська Ванда;
 - 10) Спілка польського гарцерства, Люблін – п[ан] дир[ектор] Моневський Т.;
 - 11) Спілка польського гарцерства, Волинь – п[ан] маг[істр] Адамець Леопольд;
 - 12) Спілка протипожежної охорони, Люблін – п[ан] Бобер Ю.;
 - 13) Спілка протипожежної охорони, Волинь – п[ан] Красинський Ст.;
 - 14) Сп[ілка] польських легіонерів Волинського округу – п[ан] Чистовський
 Ян;
 - 15) Спілка пеов'яків Люблінського округу – п[ан] Лелек Стефан;
 - 16) Польський Червоний Хрест Волинського окр[угу] – п[ан] капіт[ан] у
 відст[авці] Хробак Ян;
 - 17) Ліга пов[ітряної] і п[роти]газ[ової] оборони, Волинь – п[ан] Красинський
 Г.;
 - 18) Морська і Колоніальна ліга, Люблінський окр[уг] – п[ан] нот[аріус]
 Смутьський і п[ан] д[окто]р Моджевський Ян;
 - 19) Сп[ілка] к[олишніх] добровольців Польської армії – п[ан] Клопотовський
 Вл.;
 - 20) Т[овариств]о приятелів Сп[ілки] стріл[ьців], Люблін – п[ан] дир[ектор]
 Ніжинський Каз[имеж];
 - 21) Спілка військових осадників, Волинь – п[ан] Новицький Пйотр;
 - 22) Польська шкільна Мати, Волинь – п[ан] Міхаловський.
- Засідання розпочинає голова засідання, бригадний генерал Мечислав

Сморавинський, наголошуючи, що метою зібрання є обговорення засад, на підставі яких має відбуватися їх реалізація.

Зібрання схвалює запропонований головою такий порядок денний:

I

1. Прийняття статуту Координаційного комітету.

2. Доповідь дипл[омованого] майора Л. Домоня «Польсько-українське питання».

3. Характеристика території ОК II та настанови для Координаційного комітету, які з цього виникають – член К[оординаційного] к[омітету], начальник штабу КОК II.

4. Обговорення доповідей.

5. Вимога звітів від членів КК про утворення відділень громадянського виховання (заповнення формулярів).

6. Ухвалення висновку про обов'язковість наказів та розпоряджень керівництва КК для організацій членів Координаційного комітету.

7. Обговорення організації виконання робіт у справі акцій громадянського виховання, антикомуністичної, ревіндикаційної та розбудови польського стану посідання.

8. Різне.

9. Закінчення зібрання.

до 1

Голова пропонує схвалити статут, який визначає форми роботи КК та надає Президії Комітету відносну свободу діяльності, а також надає згрупованим у Координаційному комітеті суспільним організаціям право на ведення роботи у рамках статуту. Порядок денний схвалено одностайно.

до 2

Дипл[омований] майор Домонь, керівник Секретаріату Порозуміння польських суспільних організацій у Львові виголошує багато ілюстровану графіками та мапами доповідь «Польсько-українське питання». Доповідач вичерпно висвітлює економічні та суспільно-політичні відносини на терені ОК IV (Львівське, Тернопільське, Станіславівське воєводства). Зазначає високу організаційну активність українців на економічній ниві (розвиток кооперації, торгівлі, сільськогосподарської колонізації, навіть промисловості), шкільній (порівняно багато українських шкіл і активність вчителів), костельній (українізація греко-католицької церкви), суспільній та політичній (явище організаційної концентрації, ріст накладу української преси). У результаті цієї акції щоразу більше зміцнюється український елемент, у той час як з польського боку виникають проблеми з організацією польської роботи. Такий стан вимагає енергійної, планової та одностайної роботи польського суспільства, що на терені ОК IV натрапило на розуміння тамтешньої громади [польської. – Авт.] суспільства. У Львові створено Комітет Порозуміння польських суспільних об'єднань, на чолі

якого стане керівник ОК IV ген[ерал] Карашевич-Токажевський. Незважаючи на короткий час існування, Комітет уже може похвалитися результатами роботи, а свою діяльність щоразу більше поглиблює. Метод роботи – це погоджена концентрація зусиль для утримання такої важливої для польської державності території.

до 3

Начальник штабу КОК II дипл[омований] підполковник В. Будревич у своєму рефераті «Характеристика території ОК II та вказівки для Координаційного комітету, які з цього випливають» охарактеризував східну частину території ОК II з позиції обороноздатності, обґрунтовуючи ряд вказівок для діяльності польських організацій, згрупованих у Комітеті. Аналіз стосунків на території Волинського воєводства і 5-ти східних повітів Люблінського вимагає солідної, консолідаційної акції усіх товариств і польських суспільних верств населення, щоб переважити українську діяльність активністю та високоякісною концентрацією зусиль, щоб зміцнити та зробити тривалою польськість Волині. Суспільну силу на цих територіях повинні консолідовувати організації, об'єднані у Комітеті.

На закінчення промови пропонує розглянути та ухвалити вказівки у формі поданої ним Ухвали.

до 4

Перед відкриттям дискусії голова засідання зазначає, що:

а) платформа діяльності КК тимчасово має внутрішньоорганізаційний характер зібраних громадських об'єднань;

б) запропонована ухвала – не є таємницею для членів організації, вона не повинна слугувати як акція пропагандистського характеру;

в) діяльність КК буде аполітичною, спрямованою по лінії інтересів війська та оборонної спроможності Польщі;

про так звану «волинську політику» не будемо вирішувати; присутність представників державної влади Волині забезпечує співпрацю по всій лінії;

г) роботи в організаціях не можна базувати тільки на В[ійську] П[ольському], але її необхідно розширити на «польську» політику.

У дискусії взяли участь:

п. Доктор Моджевський – у справі осадницько-колонізаційних поселень у Східній Малопольщі та так званих «тутешніх» на Поліссі, яких потрібно якнайшвидше перетворити на поляків;

п. інж. Гадамський – пропонує у III пункті ухвали змінити слова «не знеохочувати їх» на «зміцнювати у них лояльність»;

п. Чистовський – звертає увагу на важливість проекрованої ревіндикаційної акції. Ця акція має надати переконливі докази одвічної роботи, господарювання та володарювання Польщі на Волині;

п. нач. Стефаніцький – підкреслює необхідність базування діяльності Комітету на відповідних фінансових засобах, докладніше обговорює справу

пропаганди у пресі. Під час свого короткого перебування на Волині ствердив, що українська преса сотнями тисяч примірників заливає зі Львова усю Волинь, сягаючи по Холмщину і Підляшшя, діючи планово, у той час коли польська преса не впливає на маси, не доходить до всіх закутків Волині; польські організації, маючи дуже незначні фонди, не можуть розгорнути акцію у відповідно широких масштабах; потрібно знайти кошти, а Люблін та Луцьк перетворити на сильні осередки випромінювання властивої пропагандистської акції на наші кресові землі;

п. дир. Ніжинський запитує, як має укладатися ставлення Комітету, а опосередковано військової влади, до деяких, на думку промовця, не завжди відповідних починань адміністративної державної влади;

п. доктор проф. Кшижановський порушує справу швидкої побудови радіопередатної станції в Луцьку, з якою необхідно з'єднати радіокабелем Люблін, щоб забезпечити вплив люблінському польському осередку на Волинь;

п. Новіцький – говорить про розв'язання проблеми безробіття української молоді, бачачи в цьому засіб протидії втягнення цієї молоді в деструктивну акцію.

У зв'язку з контекстом дискусії її учасники дипл[омований] майор Домонь і дипл[омований] підполковник Будревич надають додаткові пояснення у справі колонізаційно-осадницької акції, акції пропаганди у пресі, «тутешніх» полішуків та протидії рутенізації населення Кресів.

Голова після закінчення виступів уточнив деякі порушені в дискусії проблеми, а саме:

«Ревіндикаційна акція» потребує опрацювання відповідних способів та методів, які будуть реалізовуватися протягом наступних років з належною ретельністю.

«Фінансування» – цією надзвичайно важливою справою Комітет найближчим часом не збирається безпосередньо займатися, зрештою, у такій діяльності крилася б небезпека для ідеологічної роботи Комітету. Натомість як Комітет, так і польські об'єднання будуть старатися спільними зусиллями розв'язати цю проблему відповідним чином.

«Ставлення до державної влади» – ми повинні бути переконані, що вся державна влада підтримує інтереси Польщі. Справу так званої волинської політики ми не порушуємо і не будемо на цю тему дискутувати, бо це належить робити державній владі.

«Парцеляція» є та завжди буде реалізовуватися під кутом бачення польських інтересів на Кресах.

Нарешті воєвода Конопацький стверджує від імені Волинського воєводи, що наріжним каменем діяльності державної влади на Волині є політика, яка постійно спрямована на зміцнення польськості та повне укорінення на Кресах прав Польщі, забезпечує погоджену діяльність адміністративної та військової влади.

Подана на голосування дипл[омованим] підполковником Будревичем ухвала була одностайно прийнята з поправкою п. інж. Гадамського (додаток № 1).

до 5

Капітан В. Жарський просить зібраних делегатів, згрупованих у Комітеті об'єднань (організацій), про заповнення та здачу до секретаріату формулярів у справі про утворення відділень громадянського виховання, після чого присутнім було роздано копію реферату «Антикомуністична акція».

до 6

Капітан В. Жарський пропонує затвердити у формі ухвали зобов'язань організацій, які входять до складу Комітету, виконання директив Комітету. Він запропонував ухвалу такого змісту: «Представники організацій, які входять до складу Координаційного комітету при КОК ІІ, зобов'язуються усі зазначені директиви та розпорядження керівництва Координаційного комітету виконувати сумлінно, розуміючи потребу узгодженої і планової співпраці для справи піднесення оборонної спроможності Держави», яка поставлена головою на голосування й одностайно прийнята.

до 7

Капітан В. Жарський висловлюється про організацію виконавчих робіт стосовно справ громадянського виховання, антикомуністичної акції та ревіндикаційної акції, щодо якої ще будуть видані детальні розпорядження. Регіональна акція проводитиметься визначеними Президією Комітету для виконання певних справ керівників (заступників), з якими будуть співпрацювати місцеві організації, що входять до складу Комітету. Комітет не буде створювати своїх відповідників у формі локальних координаційних комітетів.

До висновків референта голова додає:

а) ініціатива у галузі запроектування якості робіт і методів їх виконання, спрямована до Комітету, надзвичайно бажана;

б) організації, зосереджені у Комітеті, нехай не починають акції назовні без попереднього погодження цього з Комітетом;

в) Комітет звернеться до деяких організацій про детальніші організаційні інформації;

г) деяких справ, які не підлягають Комітетові, ми не будемо реалізовувати, тому що для цього створено інші організації. Однак можливим є інформування відповідних установ про позицію Комітету.

до 8

Інші питання не порушувалися.

до 9

Після вичерпання порядку денного голова, дякуючи зібраним за участь у засіданні, зазначає, що після сьогоднішнього визначення засад діяльності вони почнуть працювати і висловив переконання, що при погоджених суспільних зусиллях робота дасть позитивні результати. На цьому засідання закінчено.

Люблін, червень 1937 р.

Секретар
В. Жарський,
капітан

Голова:
М. Сморовинський,
бригадний генерал.

Переклад з польської мови.

Джерело: САУ 3 DP I, Sygn[atura]. 1, 313. 3/2 s[trony] nienum [erowane].

Документ 2

Основні завдання щодо полонізації Холмщини

I. Головна ідея

А) Всі православні Холмщини є зукраїнізованими поляками, які через натиск окупантів відпали від польськості.

Полонізаційна акція щодо православних, які розмовляють польською та вважають себе поляками. Їх потрібно трактувати як поляків і проводити роботу з ними з позиції релігійної ревіндикації. Її слід проводити обережно та індивідуально стосовно осіб і сімей, щодо яких існує впевненість що вони:

- 1) байдужі до української церкви;
- 2) свідомі того, що вони самі чи їхні предки перейшли на православ'я під примусом царату;
- 3) підлягли полонізаційному впливу такою мірою, що зміна визнання стала їх внутрішньою потребою;
- 4) поодинокі проживають у великих польських поселеннях;
- 5) матеріально залежні від факторів, які зумовлюють бажання чи умову зміни визнання.

Б) Полонізаційну акцію стосовно православних, прив'язаних до православної релігії та до поляків, які видають себе за русинів, потрібно проводити з позиції не релігійної ревіндикації, а полонізації православ'я, тому що релігійний підхід до православного населення може вразити людей, які вирости на цій релігії та прив'язані до неї.

Релігійний підхід, полонізація церкви може зачепити досить велику кількість православного духовенства, яка на захист свого матеріального добробуту перейде до українського табору, якщо усвідомить, що ця акція [полонізаційна. – Авт.] спрямована на погіршення їх майнового стану.

В) Під час полонізації православної церкви потрібно домогтися, щоб проповіді виголошувалися польською мовою, щоб релігія вивчалася польською мовою, щоб духовенство зверталось до населення загальноповсюдною мовою, тобто польською. А сама служба Божа має відправлятися староцерковною мовою, а в римо-католицькій церкві – латинською.

Необхідно форсувати гасла, що поляки на терені Холмщини мають спеціальну

полонізаційну місію і тому на цій платформі повинні консолідувати всі свої зусилля, не даючи поглинути себе політичним розбіжностям, витрачаючи енергію на внутрішні політичні тертя. Перенесення боротьби чи навіть політичної упередженості на територію колонізаційної акції є ліквідацією самої акції. Потрібно підкреслювати, що паном на цій землі є той, хто за цю землю воював, за цю землю молився та за польськість цієї землі терпів.

Г) Стосовно національно свідомих українців необхідно відстоювати таку думку: Річ Посполита, як і величезна більшість її громадян, прихильно ставиться до побудови Української держави, однак поза межами сучасної Польщі. Впливи цієї групи необхідно всіма можливими способами утруднювати та висміювати і не допустити проникнення впливів зі Східної Малопольщі та Волині.

Д) При сьогodнішній націоналізації торгівлі та промисловості потрібно визнати сприятливим, що краще єврея не усувати з цієї сфери, якщо його місце займе не поляк, а свідомий руський націоналіст.

II. Вказівки до виконання

A) Релігійна акція

1) Загальне правило, якого не треба приховувати, є таким: на землях колишньої Холмщини були лише поляки, та й то католики. Сьогodні православ'я не знищується, але воно не може бути розплідником українізму і також не може його зміцнювати.

Православне духовенство має беззастережно підпорядкуватися полонізаційній акції. Повинно відчувати постійний нагляд і контроль польського суспільства і влади. Навіть тінь акції русифікації з боку православного духовенства та шкідливі попи мають усуватися всіма способами.

2) У ревіндикаційній релігійній акції мають знайти своє місце найкращі представники із духовенства всієї Люблінської курії.

Роботи необхідно проводити для залучення окремих душ і родин. До римо-католицького навчання релігії повинні втягуватися православні діти. Приготування до першої сповіді й причастя повинне проводитись католицьким духовенством.

Православні, які змінюють обряд у зв'язку з хрещенням, шлюбом чи похованням, повинні звільнятися від усіх оплат з цього приводу.

У змішаних, з національного погляду, місцевостях оплати за релігійні послуги повинні бути дешевшими, ніж у православного духовенства.

Надавати дозволи на змішані подружжя можна тільки за умови хрещення дітей у римо-католицькому костелі.

Формувати ряд нових парафій.

Посилити акцію католицької молоді на змішаних територіях та допустити до неї православну молодь, перейменовуючи на цих же територіях назву католицької молоді на назву християнської молоді до часу ліквідації православ'я.

3) а) Адміністративна влада не може допустити збільшення кількості православних парафій.

- б) Ліквідувати [посади. – *Авт.*] позаштатних попів.
- в) Ліквідувати закриті церкви.
- г) Релігійні послуги та офіційна мова попів повинна бути польською.
- д) Ліквідувати адміністративні оплати при зміні православного обряду на римокатолицький.
- е) Відзначити державними нагородами тих, кого переслідували за часів царату.

Суспільна акція

а) Організувати суспільну акцію проти православних проповідей і навчання релігії з використанням попами іншої мови, ніж польська. Це зобов'язання слід виконувати у формі публічних громадських виступів та декларацій.

б) На байдужих релігійно теренах підтримувати ухвали про ліквідацію закритих церков.

в) Боротися зі змішаними шлюбами, якщо вони не укладаються у римокатолицькому костелі.

Б) Школа

а) Звільнити вчителів, непевних з національного погляду.

б) Навчання релігії повинно проводитися польською мовою, допустити до навчання релігії вчителів-поляків, які перейшли на православ'я із сімейних причин (одруження).

в) У школі протягом усього часу прищеплювати учням думку, що вони – поляки, що їхні прадіди завжди були поляками, і ця земля завжди має належати Польщі.

В) Адміністративна влада

а) Реорганізувати повіти так, щоб поляки становили в них переважну більшість населення.

б) Землі з парцеляції надавати тільки католикам, причому із західних частин Люблінського воєводства.

в) Активно підтримувати руську еміграцію за кордон та стримувати еміграцію поляків.

г) Під час землевпорядкування проводити політику змішування людського елементу.

д) Виселити усіх непольських громадян із повітів, у яких поляки становлять меншість, у Росію чи в повіти суто польські.

е) Не дозволяти утворювати суто православні товариства.

ж) При наборі до війська кваліфікувати православних як поляків.

Д) Військо

а) У тій самій частині не повинні служити православні як з Люблінського воєводства, так і з Волині й Східної Малопольщі.

б) Допустити їх до підфіцерського вишколу.

в) У релігійних послугах трактувати [православних. – *Авт.*] нарівні з римокатоликами.

г) Не толерувати руської мови у взаєминах.

д) Допустити православних, пропольськи налаштованих, до організації П. В. і В. Ф.

[На цьому текст обривається, мабуть, закінчення загублене. – *Авт.*].

Переклад з польської мови.

Джерело: SAW 3 DP I, Sygn. 1, 313. 3/2.

Отже, з наведених документів видно, яким чином влада Другої Речі Посполитої намагалася перетворити Волинь і Холмщину з Підляшшям на *споконвічну польську територію*. А таких документів можна наводити безліч. Втілення їх у життя показало, що влада не цуралася найбрутальніших методів задля досягнення поставленої мети.

На закінчення мусимо вкотре ствердити, що влада обох країн, одна одній потрібних, стосунки між якими на міждержавному рівні від часу здобуття Україною незалежності розвиваються цілком задовільно і доволі динамічно, мали б подбати, щоб у зв'язку з роковинами подібними до нинішньої, не створювати умов для розбурхування пристрастей обабіч кордону, що веде в нікуди у наших міжлюдських взаєминах. Проблему мають обговорювати науковці, озброєні документами і досвідом. Ми не повинні виривати з контексту цивілізаційного розвитку окремі явища і на них будувати взаємини. Шлях до примирення складний, не лише у стосунках між народами, а й усередині власного суспільства, яскравим прикладом чого може слугувати нинішнє українське суспільство. Мудрість влади полягає у тому, щоб знайти способи з'єднання суспільства навколо державницької ідеї. Досягнувши цього, ми зможемо належним чином вибудовувати стосунки з найближчими сусідами.

Список використаних джерел та літератури

1. Волинь не слід виривати з контексту... / Б. Гудь // Наше слово. – 2013. – 28 квіт.
2. Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби. Етносоціальний аспект / Б. Гудь. – Х. : Акта, 2011. – 472 с.
3. Дрозд Р. Дві кривди, дві жертви / Г. Дрозд // Наше слово. – 2013. – 14 квіт.
4. Ільюшин І. Волинська трагедія 1943–1944 рр. / Ігор Ільюшин // Наше слово. – 2013. – 21 квіт.
5. Макар Ю. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947): дослідження. Спогади. Документи. Т. 1. Дослідження./ Ю. Макар [та ін.]. – Чернівці : Букрек, 2011. – 880 с.
6. Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя (Новітні часи) / Є. Пастернак. 2-ге. вид. – Вінніпег; Торонто : Волиніяна XVII, 1989. – 380 с.
7. Українці Холмщини і Підляшшя: Історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2008. – 568 с.
8. Українці Холмщини і Підляшшя: Історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. пр. Т. 2. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – 428 с.
9. Bonusiak W. Polska podczas II światowej / W. Bonusiak. – Rzeszów : Wyd. WSP, 1999. – 345 s.